

**BO
ZAR**

VUB crosstalks

NL

07 JUNI '18 - Terarken

**VAN 1968 TOT
MENSENRECHTEN**

Samuel Moyn

AGORA

CENTRE FOR FINE ARTS
BRUSSELS

BOZAR

1968

2018

OCCUPIED

50 Years of Cultural Protest

PALEIS VOOR SCHONE KUNSTEN
BRUSSEL
PALAIS DES BEAUX-ARTS
BRUXELLES

28 MEI - 08 JUNI '18

BOZAR OCCUPIED. 50 YEARS OF CULTURAL PROTEST

Mei '68 blijft een cultureel ijkpunt, een symbool voor bevrijding en verzet tegen vastgeroeste machtsstructuren. Vijftig jaar geleden was het Paleis voor Schone Kunsten de centrale plek van het artistieke verzet in Brussel: van 28 mei tot 8 juni 1968 bezetten kunstenaars en studenten de centrale hal. In 2018 maken we de balans op van het wereldwijde verzet in de sixties en blikken vooruit. Welke vormen van cultureel protest maken vandaag het verschil? Hoe kan het cultuurinstituut BOZAR zich nog meer openstellen voor de stad en de burgermaatschappij van vandaag? En welke rol nemen kunstenaars op?

Er zijn debatten, documentaires, poëzieperformances, tentoonstellingen, concerten, (h)eerlijke maaltijden van Collectactif en... een boksgala!

Meer info op bozar.be/occupied

07 JUNI '18

WE ZIJN ALLEMAAL DUITSE JODEN

Op 2 mei 1968 schreef het extreemrechtse tijdschrift Minute: "Die Cohn-Bendit denkt dat hij de nieuwe Karl Marx is omdat hij jood is en Duitser."

Ook in L'Humanité, de krant van de communistische partij schreef Georges Marchais dat de studenten geleid worden "door de Duitse anarchist Cohn-Bendit."

's Anderendaags riepen de studenten van de Sorbonne: 'Nous sommes tous des juifs allemands'.

Paul Goossens, studentenleider in Leuven in 1968, blikte in een opmerkelijk essay in De Standaard terug op deze slogan: "Dit was geen gratuite kreet tegen autoriteiten, wel een slogan die een nieuw wij neerzette. Niet etnisch, niet nationaal, niet religieus. Dit was een wij dat voorgoed komaf wou maken met de wortels van de Holocaust en de Europese zelfdestructie. Dit was ons 'nooit meer'. Dit was ons alternatief op naties, staten en regimes die zich zo superieur waanden dat ze er oorlogen, concentratiekampen en dictatuur voor overhadden. Daarmee namen we de

draad van de verlichting op, maar ook van het multinationale project dat 'Europese Unie' heet."

Volgens de Amerikaanse historicus Samuel Moyn zijn de mensenrechten ons laatste utopia. Maar de mensenrechten blijven onder druk staan. Hoe kunnen we ze vrijwaren? Moeten we ze actualiseren? En kan de strijd voor meer mensenrechten los gezien worden van de strijd voor meer gelijkheid?

ULB-professor **Justine Lacroix** is een eminent specialiste inzake mensenrechten. **Sergio Jaramillo Caro** is de Colombiaanse ambassadeur in België. Hij is een 'ervaringsdeskundige' aangezien hij in 2017 de onderhandelingen leidde tussen de Colombiaanse regering en de gewapende rebellen van de FARC. **Brigitte Herremans** is Policy officer Middle East and North Africa bij BOZAR. Discussie gemodereerd door **Karl van den Broeck** (BOZAR).

Geprivilegieerde partner BOZAR AGORA

ef
evens
foundation

SAMUEL MOYN :

"Van 1968 tot mensenrechten"

Ter ere van de twintigste verjaardag van de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens riepen de Verenigde Naties 1968 uit tot "Internationaal jaar van de Mensenrechten". In werkelijkheid namen mensenrechten dat jaar slechts een perifere plaats in als organisatieconcept, en als beweging hadden ze al helemaal nauwelijks enige invloed op de manier waarop mensen dachten over de politiek en de toekomst ervan.

Niet dat er in 1968 helemaal geen organisatieconcepten of bewegingen waren. Maar de politieke organisatieconcepten draaiden toen nog niet om mensenrechten, en het bewegingsleven had nog weinig of niets van doen met dat wat wij inmiddels hebben leren kennen en ondersteunen.

In 1968 deed de VN weliswaar een poging door in Teheran een jubileumconferentie te organiseren om principes te gedenken en nieuw leven in te blazen die nooit van de grond waren gekomen. Het was een uitzonderlijke vertoning. De dictatoriale sjah Mohammad Reza Pahlavi opende de voorjaarsconferentie met een eerbetoon aan zijn oude landgenoten, omdat zij meer dan duizend jaar geleden de mensenrechten zouden hebben uitgevonden: de traditie van de grote Perzische keizer Cyrus, zo beweerde de sjah, was eindelijk in ere hersteld met het respect van zijn eigen dynastie voor morele beginselen. In de daaropvolgende sessies, voorgezeten door zijn zus, prinses Ashraf, werd een interpretatie van mensenrechten gegeven die we nu totaal niet meer herkennen: de bevrijding van naties die voorheen onder koloniale heerschappij stonden werd gezien als de voornaamste verworvenheid tot dan toe:

het resultaat van de lange mars van de mensenrechten en het model voor wat verder nog bereikt moest worden - niet in de laatste plaats in Israël, want over dat land vinden we in de verslagen geen goed woord vanwege zijn veroveringen op de Arabische burens na de Zesdaagse Oorlog. Buiten de VN waren de mensenrechten in 1968 echter ook nog niet de krachtige reeks idealen die we nu kennen, en dat is veel belangrijker dan wat er zich afspeelde tijdens de vertoning van de sjah. Terwijl de conferentie haar vooraf opgelegde script volgde, barstte de echte wereld immers uit in protesten. In mei 1968 beleefde Parijs zijn grootste onrusten sinds de Tweede Wereldoorlog: studenten en arbeiders legden het land plat met de roep om een einde te maken aan burgerlijke compromissen. Overal in de wereld, van Oost-Europa tot China en op meerdere plaatsen in de Verenigde Staten, zoals Berkeley en New York, klonk - vooral bij jongeren - de roep om veranderingen. Maar buiten Teheran dacht niemand in de wereldwijde opstanden van 1968 aan een betere wereld in de zin van een wereld beheerst door "mensenrechten."

Het drama van de mensenrechten is dus dat zij in de jaren 1970 ogenschijnlijk uit het niets verschenen. Tegen die tijd had de Sovjet-Unie grotendeels haar geloofwaardigheid verloren en had het Vietnamese avontuur van Amerika enorm veel internationaal protest opgeroepen, maar het waren niet de mensenrechten die van deze ontwikkelingen profiteerden.

Tijdens de crisis van de supermachten in de jaren 1960 waren het andere utopische denkbeelden die tot bloei kwamen. In de Verenigde Staten werd de gemeenschap opgeroepen om het land te bevrijden van zijn holle consumptie, in

de Sovjet-Unie moest er een “socialisme met een menselijk gezicht” worden ontwikkeld, en in de derde wereld streed men om verdere bevrijding van het zogenoemde neokolonialisme. In die tijd waren er nauwelijks niet-gouvernementele organisaties die zich inzetten voor mensenrechten; Amnesty International stond nog in de kinderschoenen, en nog maar weinig mensen kenden de organisatie. Van de jaren 1940 tot de conferentie van Teheran in 1968 zetten de weinige ngo's die mensenrechten als deel van hun programma's zagen, zich daarvoor in in het kader van de VN, maar Teheran bevestigde slechts de pijnlijke vruchteloosheid van die inspanningen. Een jarenlange leider van een van die ngo's, Moses Moskowitz, merkte in 1969 na de conferentie in Teheran bitter op dat de idee van mensenrechten “nog lang niet de nieuwsgierigheid van de intellectuelen had gewekt, de verbeelding van de sociale en politieke hervormers had geprikkeld of een emotionele reactie van de moralist had opgewekt.” Hij had gelijk.

Tien jaar later zouden mensenrechten echter overal in de ontwikkelde wereld op ieders lippen liggen, en bovendien bij veel meer gewone mensen dan ooit tevoren. In plaats van koloniale bevrijding en de oprichting van geëmancipeerde staten, betekenden mensenrechten nu steeds vaker individuele bescherming tegen de staat. Amnesty International kreeg meer bekendheid en groeide uit tot een baken van nieuwe idealen. In 1977 werd de organisatie zelfs voor haar werk bekroond met de Nobelprijs van de Vrede. De populariteit van deze nieuwe manier van belangenbehartiging veranderde voor altijd wat het betekende om je in te zetten voor andere mensen, en leidde tot een nieuwe vorm van internationale burgeracties. Westerlingen

lieten hun revolutionaire dromen varen – voor zichzelf én voor de derde wereld waar zij eerder heer en meester waren – en stapten over op andere tactieken. Voortaan wilden ze een internationale mensenrechtenwetgeving als bewaarder van hun utopische normen en als mechanisme om hun dromen in vervulling te doen gaan. Zelfs politici, en niet in de laatste plaats de Amerikaanse president Jimmy Carter, begonnen mensenrechten te gebruiken als richtlijn voor hun buitenlands beleid. Maar vooral was het de culturele relevantie van mensenrechten die tot bloei kwam. Alleen al uit de overduidelijke aanwezigheid van de term in de kranten bleek wel dat mensenrechten hun plaats aan het veroveren waren.

“Je zou eerder denken dat er een eeuw voorbij is sinds het eind van de jaren 1960, in plaats van een decennium”, zei de voormalige Poolse dissident en latere Zwitserse professor Bronislaw Baczko eind jaren 1970. En hij kon erover meepraten. Hij was in 1968 vanuit Warschau naar het Westen geëmigreerd, toen radicalen de wereld op zijn grondvesten deden daveren met hun roep om veranderingen. Met name voor jongeren was het een frisse wind: in plaats van de oude, mislukte maatschappij voort te zetten, waren zij ervan overtuigd dat het hun taak was om een nieuwe maatschappij te bedenken. “De leuzen op de muren van Parijs,” herinnerde Baczko zich over die tijd, “schreeuwden om ‘macht aan de verbeelding’ en dweepten met een ‘realisme dat het onmogelijke eist’.” Tien jaar later leek in het Westen dat transformatieve utopisme echter volledig te zijn ingestort en stond de hoop op vrijheid en rechtvaardigheid op een laag pitje. Al die zaken die vroeger met zoveel passie waren verdedigd,

werden nu meedogenloos belachelijk gemaakt, en vaak door de oorspronkelijke pleitbezorgers zelf. “Het lijkt wel of onze utopieën het zwarte schaap waren in een collectieve uitdrijving van alle valse, vage demonen die ons tijdperk achtervolgen”, aldus Baczko. En inderdaad, tegen het eind van de jaren 1970 leek er een soort boetedoening gaande voor de vroegere utopische uitbarsting.

Maar volgens Baczko waren de dingen niet wat ze leken. In plaats van het wijdverbreide beeld van een “afsterving” of “versplintering” van *Utopia*, achtte hij het waarschijnlijker dat we getuige waren van “een verschuiving van zijn grenzen”, maar dat het utopische ideaal daarbinnen in een nieuwe vorm voortleefde. “Is het niet mogelijk”, zo stelde Baczko, “dat er ondanks de huidige ontgoocheling over de utopische ‘systemen’ tegelijkertijd sprake is van een vage utopische hoop en denkwijze die getuigt van twee tegenstrijdige houdingen: enerzijds een *wantrouwen jegens de utopie* en anderzijds *het verlangen naar een utopie?*”

Backzo raadt ons aan te kijken naar de manier waarop mensenrechten ontstonden in het licht van een instortend en transformerend idealisme. Het moest wel een minimalistische, moedige utopie zijn dat in zo'n hard klimaat wist te overleven. Het was een vreselijke tijd, vooral na de oliecrisis en de daaruit voortvloeiende globale economische terugval van 1973. Maar de wind van ontevredenheid die toen over het westen waaide leidde tevens tot wantrouwen jegens alle plannen voor meer grootschalige veranderingen – met name natuurlijk revoluties, maar ook andere inspanningen, van welke aard ook. De cruciale vraag is waarom mensenrechten, die zowel vóór de jaren 1940 als tijdens de

antikoloniale strijd en het jeugdactivisme van de jaren 1950 en 1960 geen enkele kans maakten, in de jaren 1970 ineens wel de overhand konden krijgen. Voor het eerst begonnen mensen in grote aantallen de taal van mensenrechten te gebruiken om uiting te geven aan en te handelen naar hun hoop op een betere wereld. Maar zij deden dat zeker niet in een vacuüm. Mensenrechten kwamen enkel aan het licht in contrast en vergelijking met andere projecten. Ze waren een realisme dat om het mogelijke vroeg. Daarom konden ze enkel begrepen worden in de brede nasleep van andere, grandiozere dromen die zij zowel stimuleerden als verdrongen.

Bovenal zouden mensenrechten echter voor de eerste keer uitgroeien tot slogan van maatschappelijke bewegingen. In de loop van de jaren 1970 ontstond er echter een sneeuwbal effect dat steeds meer mensen ertoe bracht hun goede doelen te identificeren als mensenrechtenstrijd. Dat proces zou nog het hele decennium (en overigens ook nu nog) overal ter wereld voortduren. Zelfs tijdens de onderhandelingen over de Slotakte van Helsinki, die in 1975 werd ondertekend en die geheel onverwacht tot een nieuw forum voor Noord-Atlantische rechtenactivisten zou leiden. En toen kwam 1977, een jaar waarin mensenrechten een schokkend en totaal onvoorspelbaar prominente rol zouden spelen. De reden was dat in grote delen van de wereld mensenrechten de mogelijkheid boden om een gemeenschappelijke koers te varen als andere alternatieven onhaalbaar bleken – een toenadering die dikwijls begon als strategische terugtrekking van andere, grandiozere utopismen.

Maar al in een collectieve sessie in september 1968 trokken de ngo's zelf misschien wel de belangrijkste,

meest onthullende lessen over mensenrechtenstrategie uit het Teheran-debacle. De ngo-conferentie, bij Unesco in Parijs, verliep totaal anders. Allereerst bestonden de betrokken ngo's bijna uitsluitend uit burgers van de eerste wereld. Het waren voor het merendeel godsdienstige organisaties van uiteenlopende orde. Enkele van de grondleggers uit de jaren 1940 waren eveneens van de partij. Volgens René Cassin, wiens Nobelprijs voor de Vrede voor de opstelling van de Universele Verklaring nauwelijks enkele weken later bekend zou worden gemaakt, moesten de "ngo-militanten" blijven streven naar een hervorming van de VN, maar vooral naar de overgang van bindende mensenrechtenovereenkomsten tot internationale wetgeving. Misschien wel de invloedrijkste figuur uit de eerste jaren van de Universele Verklaring, de inmiddels al wat oudere Libanese christen Charles Malik, bepleitte zelfs dat mensenrechten een rol konden spelen tegen de jongeren die hij in zijn tijd in opstand had gezien. Ten slotte beperkten die jongeren zich tot een fervente, overdreven oppositie tegen de bestaande maatschappij, in plaats van hun kritiek op de onrechtvaardigheid te modereren in het licht van de vele verwezenlijkingen die toch ook in de samenleving zijn bereikt. "Ik zou willen dat er iemand, bij voorkeur een jongere zelf, zou opstaan om hen duidelijk te maken dat er ook heel wat dingen zijn die wel goed zijn en dat het hun plicht is om die dingen lief te hebben", zei Malik. "De ngo's kunnen het zich niet veroorloven jongeren in een moeras van nihilisme te zien wegzakken."

Voor wie zich afvroeg waarom mensenrechten tot dan toe geen succes waren geweest, weerspiegelde het Parijse evenement bovenal de onhaalbaarheid

van de gebruikelijke VN-aanpak en de vergelijking van mensenrechten met de rivaliserende sociale en politieke bewegingen in het Westen die de wereld eerder hadden opgeschud. Hoewel mensenrechten dus hun oorsprong danken aan de "nieuwe maatschappelijke bewegingen", waren ze lange tijd toch slechts één doel te midden van vele andere, veel prominentere initiatieven. Ze waren evenzeer zowel de begunstigen als de oorzaak van het einde van de contraculturele en anti-oorlogsidealisme. Daarom moet de nadruk van de analyse vooral liggen op de vraag waarom mensenrechten hebben overleefd en in de loop der tijd zelfs hun aandeel hebben vergroot te midden van de vele utopische idealen die het resultaat waren van de massale injectie van energie tot sociale mobilisering. De deelnemers aan de ngo-conferentie van Parijs, de zomer nadat de stad in de ban was geweest van mei 1968, zeiden niets nieuws toen zij concludeerden dat de geest van de tijd was verschoven naar de jeugd, en dat inmiddels andere ideologieën dan mensenrechten de strijd aan het winnen waren.

Een flink deel van het antwoord is dat andere idealen in de jaren 1970 gefaald hadden, met name de pogingen in het westen om een revolutionaire politiek te bedrijven. In die crisissfeer leende de wereld steeds vaker een luisterend oor aan de prominente opleving van Oost-Europese en Latijns-Amerikaanse mensenrechtenkritiek tegen totalitarisme en autoritarisme – vooral onder diegenen die aan den lijve hebben ondervonden dat strijd om bevrijding dikwijls slechts in verdriet eindigde. Terwijl Praag in 1968 aantoonde dat geen enkel revisionistisch kapitalisme zou worden getolereerd in de Sovjetsfeer, maakten Santiago in 1973

en de daaropvolgende val van Salvador Allende duidelijk dat in de Amerikaanse sfeer geen plaats was voor revisionistisch socialisme. Net als bij de escalatie van Sovjetdissidentie, is de beste uitleg voor de prominente plaats voor mensenrechten dat veel mensen uit de Latijns-Amerikaanse linkse bewegingen de - in eerste instantie strategische - les leerden dat zij hun plausibele verwachtingen moesten aanpassen. Dat gebeurde ondanks het feit dat in Latijns-Amerika revolutionaire en utopische idealen langer voortleefden en dat mensenrechten ook hier wortel schoten.

Zij kregen hulp van West-Europese en later ook Amerikaanse pleitbezorgers, in het kader van Amnesty International en later van tal van andere groepen. Dit nieuwe activisme "was een duidelijke breuk met het dominante politieke activisme van de jaren 1960. Amnesty's project was een bewust vertrek van veel van die voornaamste elementen - zijn revolutionaire aspiraties, zijn streven naar omvattende ideologische of technocratische oplossingen voor maatschappelijke problemen, zijn verheven ambities om 'het systeem' te veranderen en zijn slopende interne polarisaties. In plaats daarvan kozen de activisten van Amnesty voor een meer minimalistische en werkelijk pragmatische benadering - zij 'probeerden de wereld een iets minder kwade plaats te maken.' In dat opzicht blijkt het mensenrechtenactivisme uit de jaren 1970 het product te zijn van een postrevolutionair idealisme, voortvloeiend uit een zekere desillusie over de pogingen van het voorgaande decennium om politieke verandering teweeg te brengen en enkele van de onderliggende verwachtingen en optimistische tonen overboord te zetten. Even ver verwijderd

van utopische visies als van politieke naïviteit, omschreef één groepslid in 1983 de effecten van Amnesty's inspanningen in uitermate realistische termen: "Door een kaart te versturen [...] zal ik de wereld niet ingrijpend veranderen. Maar het is niettemin de moeite waard om wat tijd en postzegels te besteden om twee andere personen te helpen rechtvaardigheid te krijgen, of op zijn minst een beetje moed te verzamelen."

Vijftig jaar later kunnen we ons terecht afvragen hoe het vandaag met de mensenrechten gesteld is.

Ze hangen op uiteenlopende manieren samen met morele vooruitgang. Voor de meeste mensen stimuleerden ze bepaalde vormen van burgerschapsbeleid - en in Europa zelfs bepaalde vormen van geregionaliseerd burgerschap. We maken nu aanspraken en bedrijven politiek - lokaal, nationaal en regionaal -, allemaal via de taal van de mensenrechten. En ook buiten zulke ruimten van (bijna-) burgerschap, zijn mensenrechten uitgegroeid tot een krachtige taal van grensoverschrijdende identificatie, en als er overeenstemming bestaat, van stigma op buitenlandse actoren, van staten tot krijgsheren, voor hun misdrijven.

Maar er is nog een andere kant van de agenda. Lokaal en globaal gezien neigen de meeste daadwerkelijke vorderingen onder het mom van mensenrechten over het claimen van een gelijke status te gaan, niet over eerlijke distributie - de bloei van de mensenrechten gaat dus als het ware samen met de dood van het socialistische gedachtengoed. En als mensenrechten een eenzijdige rechtvaardigheid elkaar al kruisen, dan is het enkel in de naam van een voldoende aanbod, in een tijd dat de meeste landen met een galopperende ongelijkheid kampen. Bovendien is stigma op het internationale toneel in de naam

van mensenrechten nagenoeg zonder gevolgen gebleken – we zijn blijkbaar beter in het aan de schandpaal nagelen dan in het aandragen van oplossingen. En als we al met oplossingen komen, zoals gewapende humanitaire interventies in geval van vreselijke gewelddaden, dan maken die het vaak alleen maar erger. De mensenrechtenrevolutie haalt het dus in de verste verte niet bij de utopische verbeelding van 1968 en de omringende jaren. Als mensenrechten draaien om een realisme dat het mogelijke vraagt, dan heeft dat tot nu toe nog niet veel opgeleverd.

Hoewel mensenrechten na 1968 in de eerste plaats de kop opstaken als reactie op de mislukkingen van utopische staatsinitiatieven – vooral socialisme –, is het meest opvallende misschien wel dat mensenrechten uiteindelijk zelf ook ‘gegovernmentaliseerd’ werden. De ideologieën waren in 1968 vooral tegen de staat gericht. Andrej Sacharov stelde eind 1978 nog, bij het zien van de opvallende ervaring van mensenrechten, dat deze nieuwe ideologie “als drempel dient voor diegenen die niet in één adem genoemd willen worden met theoretische details en dogma’s en die moe zijn van de overvloed aan ideologieën, waarvan er niet een de mensheid eenvoudig geluk heeft gebracht.” Maar mensenrechten werden gedwongen om een deel van het bestuur te worden, een manier voor de staten om zichzelf ten aanzien van hun burgers thuis en in andere landen te rechtvaardigen. Ze waren nooit zo contracultureel en oppositioneel van aard als de meeste andere ideologieën uit de jaren 1960, maar tegenwoordig zijn mensenrechten niettemin echt bureaucratisch en professioneel geworden – precies datgene wat in 1968 op de schop zou zijn genomen. Tegenwoordig kan van

mensenrechten weliswaar niet gezegd worden dat zij van hun troon zijn gestoten, maar hun pleitbezorgers ontwikkelden niettemin allerlei eigen complicaties en dogma’s zonder dat dit tot simpel geluk leidde. Geen wonder dus dat na enkele decennia van prestige, men zich tegen mensenrechten begon te keren. Ik ben het hier niet mee eens, want volgens mij is er in elke verantwoorde politiek plaats voor mensenrechten en moet er soms in naam van mensenrechten worden opgetreden. Het is niettemin interessant om te zien dat ondanks het aanvankelijke minimalisme, mensenrechten toch genoeg van de verstokte verwachtingen van de mensheid voor een betere wereld hebben geërfd om klappen te krijgen zodra vooruitgang uitblijft.

Er is dus wel degelijk een verband tussen 1968 en mensenrechten, hoe moeilijk dat in eerste instantie ook te vinden lijkt, namelijk dat mensenrechten uitgroeiden tot toevluchtsoord voor utopieën in meer realistische tijden, de slogan voor een minimale inspanning voor verbetering in neoliberale en ongelijke tijden, iets waar hun pleitbezorgers trots op konden zijn, maar dan wel vooral in vergelijking met een totale afschaffing van alle utopische idealen. In dat opzicht is misschien nog wel de belangrijkste conclusie dat de mensenrechtenagenda ten minste nog iets van de utopische energie van 1968 heeft weten te bewaren – althans totdat iemand er meer te bieden heeft.